

civilizace

Neuhasitelný požár Velké války

Před sto lety zazněl první alespoň trochu vážně
míněný návrh na mír ve světovém konfliktu,
který ničil všechny zúčastněné strany

JAN ADAMEC

Bitva u Verdunu.

(Trvala deset měsíců, od února do prosince 1916)

Situace na frontách 16. srpna 1916 ukazuje, že ani Dohoda (především Francie, Británie, Rusko), ani Centrální mocnosti (Německo, Rakousko-Uhersko, Osmanská říše, Bulharsko) nezaznamenaly významné územní zisky. Černá přerušovaná čára – hranice států. Oranžová a modrá – západní, respektive východní fronta. Žlutá – italsko-rakouská fronta. Fronty na Balkáně: modrá – armády Dohody; oranžová – německá a bulharská armáda.

J

ednoho říjnového dne roku 1916 vstoupil do restaurace jistého vídeňského hotelu Friedrich Adler, syn vůdce rakouských socialistů Viktora Adlera, a přímo u stolu zastřelil rakouského ministerského předsedu Karla von Stürgkha. Atentáčník, radikální pacifista, tak protestoval proti represivnímu válečnému režimu, striktní cenzuře, bídě a utrpení, do nichž poddané Jeho Veličenstva uvrhla první světová válka. Byl sice odsouzen k smrti, ale trest mu nakonec snížili na osmnáct let. Panovala totiž oprávněná obava, že se z něj stane mučedník. Jeho čin měl velkou odezvu především mezi dělníky, a jak uvádí historik Alexander Watson, pro habsburský režim bylo varující, že veřejnost nevyjadřovala oběti téměř žádné sympatie.

Euforie provázející začátek válečného požáru byla totiž minulostí. První rok tzv. Velké války naplnilo nacionalistické nadšení a válečné opojení – bitvy budou krátké a vítězství opojná. Druhý rok se dostavil šok z masového zabíjení a rozčarování z absence přesvědčivých válečných úspěchů. Třetí rok, 1916, byl plný frustrace, vyčerpání a rostoucí nespokojenosti. Civilisté v rakousko-uherské monarchii mohli jen velmi omezeně cestovat vlakem,

po deváté večer nejezdily ve Vídni tramvaje. Domácnosti směly vytápnout jen jeden pokoj v bytě, školy a další instituce netopily vůbec. Hlad se stal všudypřítomným a neodbytným společníkem. Přídělové systémy, například kilo brambor na osobu a týden, povinné beztučné a bezmasé dny, „tuřínová“ zima 1916–1917, kdy jídelníček tvořila hlavně tato nepříliš výživná zelenina, cosi mezi ředkvi a kedlubnou – to vše ohrožovalo konečné vítězství i legitimitu válečných režimů stejně jako prohrané bitvy a utrpení v zákopech.

Sílilo proto volání po míru. Když mohli vojáci na konci prvního roku války vylézt ze zákopů a společně oslavit Vánoce, proč by se o něco podobného neměli pokusit šéfové států, panovníci, generálové? Ani miliony mrtvých u Verdunu, na Sommě nebo v Karpatech nepomohly žádné z bojujících stran k rozhodujícímu úderu, prolomení zákopových linií a konečnému vítězství. O mír proto stáli nejen prostí lidé, ale v principu i mnozí politici válečných států. Skutečnost, že se ani za těchto příznivých okolností nepodařilo konflikt zastavit, může být varováním i pro současnost.

Mírem k vítězství

S návrhy na mír přišly na přelomu let 1916 a 1917 Centrální mocnosti, Německo a Rakousko-Uhersko. Každá ovšem z jiných pohnutek – zatímco Němci chtěli zafixovat své momentálně výhodné postavení, Habsburkové se pokusili zachránit z monarchie, co se dalo.

Jako první se iniciativy chopilo Německo. Dne 12. prosince 1916 oznámilo, že je ochotné zahájit mírová jednání, nesdě-

lilo ovšem žádné podmínky či případné poválečné cíle. Britové i Francouzi proto došli k názoru, že spíše než o vážně míněný návrh jde o propagandistický tah.

Ve skutečnosti to nebylo tak jednoznačné. Německý kancléř Theobald von Bethmann-Hollweg prozíravě považoval mírová jednání za předpoklad přežití své země. Báł se, že přes dočasné válečné úspěchy německá ekonomika a společnost dlouhodobý ozbrojený konflikt nevydrží. Politická jednota se hroutila – sociální demokraté, nejsilnější strana v Říšském sněmu, sice ještě válečné úsilí podporovali, ale měli čím dál větší problém s militarizací společnosti a rostoucími územními choutkami vojáků.

Německá výzva cílila na čerstvě znovuzvoleného amerického prezidenta Woodrowa Wilsona, jenž ji vyslyšel a vyzval všechny bojující síly, aby o míru začaly jednat. V lednu 1917 Velká Británie, Francie, Itálie a Rumunsko odpověděly – mírové jednání ovšem podle jejich názoru neměla začít, dokud se Centrální mocnosti nestáhnou z okupovaných území Dohody a nezaplátí reparace za zničená území. Bylo jasné, že na něco takového Němci v současné, pro ně příznivé situaci, kdy mimo jiné okupovali Belgii a část severozápadní Francie, nikdy nepřistoupí. Nemluvě o dohodovém požadavku na rozčlenění Evropy podle národnostního principu a „osvobození Slovanů, Rumunů, Čechů a Slováků“ z cizí, tedy habsburské, nadvlády.

Wilson se nechtěl vzdát. O necelé dva týdny později přednesl projev, v němž objasnil svou vizi mírového uspořádání. Mluvil především k americkému lidu a ohlas si získal také mezi hnutími a politiky, kteří se snažili o sebeurčení svých národů uvnitř impérií nebo pod okupací, včetně Čechů a Slováků. Podmínkou byl ovšem „mír bez vítězství“. A ten byl pro válčící strany ve skutečnosti nepřijatelný.

Trefně to s dávkou sarkasmu vystihl novinář, pozdější premiér a vlivný „hlas“ jedné z bojujících stran, která již v konfliktu ztratila statisíce lidí, Francouz Georges Clemenceau: „Nikdy předtím politické shromáždění neslyšelo tak pěkné kázání o tom, čeho by mohly lidské bytosti dosáhnout, kdyby nebyly lidské.“

Měl pravdu – žádný francouzský politik by svým voličům takový mír nikdy „neprodal“. To radši vsadit vše na jednu kartu a pokračovat v krveprolití za francouzskou čest proti nenáviděným „bošům“.

Inspirace pro Lenina

Zůstaňme ještě chvíli v Německu, kde jeho vlastní mírová iniciativa narazila na odpor těch, kdo v zemi skutečně vládli. Poté co od poloviny roku 1916 císař Vilém II. prakticky rezignoval na svou vůdcovskou roli, se německé císařství tiše proměnilo ve vojenskou diktaturu dvou maršálů, populárního Paula von Hindenburga a Ericha Ludendorffa, Hindenburgovy pravé ruky a zároveň „mozku“ militaristického režimu. Tito dva, již postupně převzali vládu nad celým vojensko-politickým aparátem nejen Německa, ale i jeho „satelitu“, Rakouska-Uherska, nepochybovali o vítězství a kompromis je nezajímá. Hindenburg byl zapřisáhlým imperialistou a expanzionistou a odmítal uzavřít mír, dokud Dohodu neporazí. Tomu chtěl podřídit vše.

Protože možnosti ekonomiky již byly napjaté k prasknutí, říše se pod Ludendorffovým vedením začala připravovat na totální válku, mobilizovala veškeré zdroje a proměňovala se v obrovská kasárna, řízená Válečným úřadem (Kriegsamt). A protože totální válka vyžadovala totalitní stát, v prosinci 1916 maršálové přesvěd-

Rozděl a panuj

Paul von Hindenburg a Erich Ludendorff.

Německé válečné diplomacii nechyběla zhruba v polovině války invence při hledání překvapivých řešení a spojenců podle hesla „nepřítel mého nepřítele je můj přítel“. Nejprve se snažila oslabit Brity tím, že podpořila irské nacionalisty ze Sinn Féin během velikonočního povstání, které ale Britové na jaře 1916 krvavě potlačili. Když se blížil střet s USA, snažili se Němci nabídnout Mexiku spojenectví a za útok na USA Mexičanům garantovali anexi Kalifornie a Texasu. Vše se ale dostalo na veřejnost a jen to přizivilo antiněmeckou vlnu ve Spojených státech. Teprve třetí tah Němcům vyšel – když v německém zaplombovaném vagonu „dovezli“ ze švýcarského exilu až k branám již revolučního, postromanovského Ruska bolševického vůdce Lenina, málokdo z německých válečníků by si vsadil na to, že jim bolševici již za rok „složí“ k nohám kapitulující Rusko.

čili Říšský sněm, aby schválil zvláštní zákon, jenž mobilizoval všechny muže od sedmnácti do šedesáti let buď pro službu v armádě, nebo na práci v továrnách. Jednotlivec se musel dát plně do služeb celku. Německý průmysl se měl zcela podřídit požadavkům války a odbory proměnit v prodlouženou ruku vojenského aparátu. Nebezdůvodně tento Ludendorffův „válečný socialismus“ tolik obdivoval vůdce bolševiků Vladimir Iljič Lenin.

Sama militarizace ekonomiky a společnosti ovšem nemohla Německo spasit. Byl potřeba vojenský úspěch. Na západní frontě se sice záračný obrat nekonal (během října a prosince 1916 Francouzi opět získali kontrolu nad verdunskou pevnostní soustavou), ale do karet Němcům hrála slabost protivníků na východní frontě. V prosinci 1916 dobyl německý polní maršál August von Mackensen velké části Rumunska, bohaté na ropu a zemědělskou produkci, včetně hlavního města Bukurešti. Ruská ofenziva v Karpatech se vyčerpala, válečné úsilí rychle kolabovalo a pád romanovské monarchie na jaře 1917 nabídl Centrálním mocnostem ideální možnost k zásadnímu obratu ve válce.

V lednu 1917 Němci také obnovili neomezenou ponorkovou válku a začali potápět nejen britské válečné, ale také americké civilní a obchodní lodě, které obstarávaly dopravu zboží i lidí přes

Ctěný Nobelův výbore,

letos jste se uvolili do literatury přizvat i básníky, kteří své verše přednášejí s doprovodem elektrické kytary. Proto se osměluji pokorně navrhnout k uvážení ještě jeden krok. Přiznávám předem, možná o něco divočejší. Nemohla by do písemnictví, jak jej chápete a oceňujete, přibýt také literatura faktu?

Cambridgeský chemik, elitní státní úředník a úspěšný prozaik Charles Percy Snow kdysi přednesl slavnou přednášku o dvou kulturách, jež spolu nemluví. Líčil v ní, kterak se na večírcích s vědci vpytává, jací literáti se jim líbí. „Ále, vyzkoušel jsem trochu Dickense.“ Mezi humanitními intelektuály zase vzbuzoval trapné ticho otázkou, zda by uměli shrnout druhý termodynamický zákon.

Leč během bezmála šesti desetiletí, jež od Snowovy promluvy uplynula, se euroamerický intelektuální svět nepřehlédnutelně proměnil. Nejenže dobrá beletrie už patří k soukromému světu ledaskterého geeka. Rovněž miliony vzdělanců, kteří přírodní vědy potkali naposled na střední škole, s potěšením tráví večery se Saganem, Dawkinsem a Gouldem, Diamondem či Wilsonem. Literatura faktu se stala váženou součástí naší kultury.

Třeba namítnete, že obsah sice může být fascinující – jenomže Vy jste tu od toho, abyste ocenili psaní. „Laskavě si, milý pane, povšimněte adjektiva v termínu, ehm, krásná literatura,“ odpovíte možná. Proto si dovoluji předem podotknout, že k dobrým knihám o vědě nebo historii patří nejen okouzující poznání, nýbrž také elegantní styl. Koneckonců vyprávět o pulsarech nebo biochemii mitochondrií tak, aby z toho čtenáři měli požitek, si žádá možná větší nadání než líčit smyšlený příběh. Lingvista Steven Pinker onehdy vydal pro akademiky celou knihu o tom, jak (a proč) psát, aby to bylo také hezké.

Nemusí to být každý druhý rok. Ale třeba byste jednou za čas mohli vybrat některého autora, jemuž se daří nás po světě provádět s nespornou literární kvalitou. Nakonec i několik precedentů by se našlo: například Churchillovi jste to v triapadesátém dali, kromě jiného, za jeho spisování o historii.

S uctivým pozdravem Váš
Vojtěch Kotecký
Autor pracuje v institutu Glopolis.

Atlantický oceán. Wilsonovi přes mírovou rétoriku nezbylo než vstoupit počátkem dubna 1917 do války a na evropská bojiště vyslat čerstvé americké divize. Místo aby konflikt šel ke konci, dál eskaloval.

Zažehnám hrůzy války

Důležité věci se odehrávaly také v Rakousku-Uhersku, které teoreticky mohlo uzavřít separátní mír a možná tak zabránit svému rozpadu. Měsíc po atentátu na ministerského předsedu se c. a k. monarchie otrásla podruhé – zemřel šestaosmdesátiletý císař František Josef I. Svému nástupci, devětadvacetiletému Karlovi I., zanechal říši v hluboké krizi.

Mladý císař navenek vzbuzoval naději a optimismus. „Chci učiniti všechno, abych v nejkratší době zažehnal hrůzy a oběti války a získal Mým národům opět požehnání míru, jehož tak těžce postrádají,“ napsal ve svém nástupním manifestu. Ti, kdo se dostali do jeho blízkosti, byli však spíše rozčarováni: „Doufáte, že potkáte třicetiletého muže, ale vidíte dvacetiletého mladíka, který mluví, jedná a přemýšlí jako desetiletý chlapec,“ hodnotil například setkání s novým panovníkem generál Karl Tersztyánszky von Nádas. U Karla se prolínala tvrdohlavost s nerozhodností, hnala jej snaha iniciovat odvážné kroky, ale bez vytrvalosti je dlouhodobě prosazovat. Byl sice vzdělaný, ale nepřipravený na svou roli.

Mír lze nejlépe uzavřít z určité silové pozice, prvním Karlovým cílem proto bylo zkonsolidovat válečnou frontu a nahradit neschopné velitele. Začátkem prosince 1916 převzal velení armády. O pár týdnů později jej vyděsila únorová ruská revoluce a německému císaři Vilémovi II. napsal: „Bojujeme proti novému nepříteli, mnohem nebezpečnějším, než je Dohoda – proti mezinárodní revoluci.“ Snad právě pád Romanovců, který chápal jako výstrahu, „mene tekel“ vlastního rodu, přiměl Karla na jaře 1917 k samostatné mírové iniciativě. Pověřil svého bratrance, prince Sixta Bourbonského, aby tajně navázal mírová jednání s Francií.

Jenže Francouzi znovu zopakovali, že pokud Němci neodejdou z území, která okupují na severozápadě Francie, nemůže být o míru řeč. Požadovali i návrat Alasaska-Lotrinska, které Francouzi ztratili po válce s Pruskem v roce 1870, a obnovu nezávislosti Belgie a Srbska. Karel by v principu souhlasil, ale Němci byli samozřejmě proti – právě vsadili vše na protibriskou ponorkovou válku, rozklad Ruska a porážku Francie, k níž mělo, jak věřili, dojít ještě před tím, než se Američané vylodí v Evropě. Jejich nesouhlas jen zvýraznil vazalské postavení rakousko-uherského císaře.

V polovině války se tak potvrdilo, že ukončit rozsáhlý konflikt je mnohem těžší než jej začít. Prozíravějším politikům se do cesty stavěli nejen vojáci, schopní uvažovat pouze v kategoriích vítězství, nebo porážka, ale i setrvačnost válečné mašinerie a limity kolektivní národní psychologie. Nebylo najednou možné lidem říci: Zmýlili jsme se, podvedli jsme vás, končíme a vrátíme se před 28. červen 1914, zapomeňte. Veteráni by je smetli: Za co bojovali a umírali naši kamarádi? K čemu

to celé bylo?

Musely zkrátka ještě zahynout statisíce lidí v zákopech i v týlu, dokud si jedna ze stran neprožila „černý den“, během něhož si musela přiznat, že už nemůže bojovat dál. Ludendorff s Hindenburgem si takový den prožili 8. srpna 1918. Průlom dohodových vojáků na západní frontě byl natolik přesvědčivý a němečtí vojáci tak vyčerpaní, že oba architekti německé válečné mašinerie dospěli k závěru, že válka je z vojenského pohledu ztracena. ●

Autor je historik.